

EPIGRAFIA MÈTRICA DE TRANSMISSIÓ EXCLUSIVAMENT MANUSCRITA: A PROPÒSIT DE LES INSCRIPCIONS CRISTIANES DE TARRAGONA CONSERVADES EN L'ANTHOLOGIA HISPANA

MÒNICA MIRÓ VINAIXA*

Les relacions que s'estableixen entre epigrafia i literatura poden ser analitzades sota òptiques ben diverses i, de fet, així ho posen de manifest els cada cop més nombrosos treballs que han anat sorgint al voltant d'aquest tema des que, l'any 1931, A. Stein publicués a Praga el cèlebre estudi *Römische Inschriften in der antiken Literatur*, i, fonamentalment, des que R. Chevallier, en els anys setanta, fixés les bases d'aquesta interrelació en un seguit de reflexions que, sota el títol d'*Épigraphie et littérature à Rome*¹, han esdevingut el punt de referència obligat per a tots aquells que d'alguna manera vulguin contribuir amb la seva aportació a desentrellar un problema que, lluny de ser unilateral com hom ha cregut sovint, presenta múltiples imbricacions i facetes.

Arribat el moment d'abordar aquest tema, l'atenció dels estudiosos s'ha fixat especialment -i gairebé de manera exclusiva- en el que podríem anomenar l'anàlisi de les inscripcions com a element de transmissió indirecta, és a dir, en la recerca de citacions literàries o de *loci similes* dels

* Universitat de Barcelona Vull expressar el meu agraïment a Marc Mayer, Josep Vilella i Helena Gimeno, pels seus nombrosos suggeriments i la seva reiterada ajuda en l'elaboració d'aquest text. Com es diu sempre en aquests casos, *omnes errores tantum ad me pertinent*.

¹ Faenza, 1972 (Epigrafia e Antichità 3).

grans autors clàssics dins l'epigrafia². Darrerament, i, arran d'una brillant formulació duta a terme per N. Horsfall³ fa pràcticament deu anys, s'ha obert una nova via, un camí invers, per a l'estudi de la interacció entre epigrafia i literatura: l'anàlisi de les inscripcions com a element literari o, dit altrament, l'examen de la influència de l'epigrafia sobre la literatura, en la mesura en què la poesia epigràfica, omnipresent en el món romà, no podia tampoc deixar indiferents els escriptors que, com a homes de carrer, esta-

² Als estudis generals de LISSBERGER, E. (1934): *Das Fortleben der römischen Elegiker in den Carmina Epigraphica*, Tübingen, CUGUSI, P. (1982): *CLE e tradizione letteraria, Epigraphica*, XLIV, p. 65-107, CUGUSI, P. (1985): *Aspetti Letterari dei Carmina Latina Epigraphica*, Bolonya, i RODRÍGUEZ-PANTOJA, M. (1992): «Literatura» en los *Carmina Latina Epigraphica, Actes del X Simposi de la Secció Catalana de la SEEC (Homenatge a Josep Alsina)* (editades per E. Artigas) (Tarragona, 1990), vol. II, Tarragona, p. 133-150, cal afegir-hi un conjunt de treballs que miren de definir la influència de diferents poetes llatins en els *Carmina Latina epigraphica*. En aquest sentit, per a Virgili, vegeu ILEWYCZ, R. (1918): *Über den Einfluß Vergils auf die Carmina Latina Epigraphica, Wiener Studien*, 40, p. 68-70 i 138-149; ILEWYCZ, R. (1919): *Über den Einfluß Vergils auf die Carmina Latina Epigraphica, Wiener Studien*, 41, p. 46-51 i 161-166 i HOOGMA, R.P. (1959): *Der Einfluß Vergils auf die Carmina Latina Epigraphica*, Amsterdam. Sobre la presència d'Horaci en els *CLE* funeraris, vegeu POPOVA, Z. (1976): *Influence d'Horace sur Carmina sepulcralia Latina Epigraphica, Annuaire de l'Univ. de Sofia. Fac. Lettres*, 71/3, p. 7-53. La influència de Catul és objecte d'estudi en POPOVA, Z. (1969): *Influence de Catulle sur Carmina sepulcralia Latina Epigraphica, Annuaire de l'Univ. de Sofia. Fac. Lettres*, 63/2, p. 313-366. Per a Tibul, vegeu POPOVA, Z. (1967): *Influence de Tibulle sur Carmina sepulcralia Latina Epigraphica, Annuaire de l'Univ. de Sofia. Fac. Lettres*, 61/1, p. 105-172 i SANDERS, G. (1986): *Tibulle et l'épigraphie latine versifiée. Echos, emprunts, partages, Atti del Convegno Internazionale di Studi su Albio Tibullo*, Roma, p. 345-359 (= SANDERS, G. (1991): *Lapides memores. Païens et chrétiens face à la mort: le témoignage de l'épigraphie funéraire latine*, Bolonya, p. 503-518 - Epigrafia e Antichità 11-). Els *loci similes* i *loci paralleli* de Properci en la poesia mètrica llatina epigràfica són posats de manifest per POPOVA, Z. (1973): *Influence de Propere sur Carmina sepulcralia Latina Epigraphica, Annuaire de l'Univ. de Sofia. Fac. Lettres*, 67/1, p. 57-118. Ja en l'àmbit de l'epigrafia hispana, cal recordar la important aportació de S. Mariner, en treballs com ara MARINER, S. (1952): *Inscripciones Hispanas en verso*, Barcelona; MARINER, S. (1960): *Loci similes virgilianos de reciente aparición, Emerita*, 28, p. 317-326, i MARINER, S. (1969): *Presencia de la poesía clásica en la España antigua, Simposio sobre Antigüedad Clásica*, Madrid, p. 119-131. Unes primeres notes per a un recull de testimonis epigràfics directes de l'obra de Virgili a Hispània poden ara llegir-se a MAYER, M. (1993): *La presència de Virgili en l'epigrafia d'Hispània. Notes per a un corpus de citacions directes, Homenatge a Miquel Tarradell*, Barcelona, p. 859-864.

³ HORSFALL, N. (1986): *Virgil and the Inscriptions. A reverse View, Liverpool Classical Monthly*, 11, p. 44-45.

ven exposats a rebre aquests missatges⁴.

A aquesta doble vessant, influència de la literatura sobre l'epigrafia i influència de l'epigrafia sobre la literatura, que pot revestir formes molt diferents, voldríem avui, amb la nostra contribució en homenatge al Dr. Pere de Palol, afegir una reflexió sobre el problema que planteja l'epigrafia de transmissió exclusivament literària o, per a dir-ho d'una manera més clara, aquells *tituli* que han perdut, sia per obra de l'atzar, sia perquè no l'han tinguda mai, la seva realitat material i que només ens han arribat per tradició manuscrita. Sense pretendre exposar ara les conclusions definitives d'un treball que es vol molt més acurat i extens⁵, ens proposem encetar aquí un tema que, sens dubte, mereix una atenció especial per tal com és imprescindible quan es tracta de jutjar la significació veritable d'un determinat epígraf i el seu correcte emmarcament cronològic, és a dir, quan hom vol interpretar globalment la inscripció per tal que pugui servir com a document per a la història.

Abans d'abordar l'estudi de les inscripcions cristianes mètriques de Tarragona conservades només en l'*Anthologia Hispana*, que és el piú al voltant del qual giren i del qual sorgeixen totes les reflexions contingudes en aquestes pàgines, creiem necessari fer unes consideracions de caràcter general que ens han de servir per mesurar adequadament la significació de l'epigrafia manuscrita i la fe que mereix en qualsevol recerca epigràfica.

⁴ Recórrer aquest camí invers és un dels objectius que es proposa J. Gómez Pallarès en treballs tan interessants i suggerents com ara GÓMEZ, J. (1992a): *Carmina Latina Epigraphica* i poesia llatina: el camí invers, *Actes del Xè Simposi...*, citat, vol. II, p. 195-201; GÓMEZ, J. (1992b): Poetas latinos como "escritores" de CLE, *Cuadernos de Filología Clásica. Estudios latinos*, n. s., 2, p. 201-230; GÓMEZ, J. (1993a): Otros ecos en la Eneida de Virgilio: La "Evidencia" de los *Carmina Latina Epigraphica*, *Helmantica* (*Hom. al P. Oroz Reta*), XLIV/133-135, p. 267-280; GÓMEZ, J. (1993b): Aspectos epigráficos de la poesía latina, *Epigraphica*, LV, p. 129-158 i GÓMEZ, J. (1994): Horacio y la *Musa Epigraphica*, *Euphrosyne* (*In Honorem Prof. Manuel C. Díaz y Díaz*), n. s., XXII, p. 63-80. La influència de l'epigrafia en l'obra de Virgili s'esmenta també, si més no de passada, a SULLIVAN, F. A. (1955-1956): Virgil and the Latin Epitaphs, *Classical Journal*, 51, p. 17-20. Sobre la presència de la literatura epigràfica en la literatura més culta i erudita, consulteu ara també BÉRARD, F. (1991): Tacite et les inscriptions, *ANRW*, II, 33-4, p. 3007-3050; CHEVALLIER, R. (1993): Note sur une source de l'*Histoire Naturelle* de Pline l'Ancien: l'épigraphie, *Helmantica* (*Hom. al P. Oroz Reta*)..., citat, p. 457-466, i MAYER, M.: La epigrafia como recurso literario en el *Satyricon*, *Actas del IX Congreso Español de Estudios Clásicos* (Madrid, 27-30 de setembre de 1995), en premsa.

⁵ Treball que, en qualsevol cas, constitueix una de les unitats temàtiques privilegiades en el marc d'un estudi que, amb el títol de *Litterae in titulis*, realitzem, sota la direcció de Marc Mayer, els membres del grup de recerca *Littera* (Laboratori per a la investigació i tractament de textos i epigrafia romans i antics) en el Departament de Filologia Llatina de la Universitat de Barcelona.

Com ha posat de manifest L. Pietri⁶ en una brillant síntesi que, per la seva significació, voldríem recollir aquí, la importància de la tradició manuscrita en l'estudi de la producció epigràfica cristiana ha estat diversament valorada pels epigrafistes i estudiosos en general del món antic⁷. Alguns crítics, a final del segle passat i a començament d'aquest segle, s'esforçaren a minimitzar aquesta importància. Són, per exemple, ben coneguts els retrets que foren adreçats a Le Blant per haver inclòs en el seu *Recueil des inscriptions chrétiennes de la Gaule antérieures au VIIIe siècle*⁸ els epigrammes del santuari de Tours de la *sylloge* de *Martinellus*, o, fins i tot, alguns dels nombrosos poemes de Venanci Fortunat. Mentre J. B. de Rossi i C. Jullian li donaven suport, s'alçava contra Le Blant tota una sèrie d'objeccions: en primer lloc -deien-, l'absència d'indicis materials demostrava que aquests textos reproduïts en els manuscrits no havien estat mai gravats⁹; en segon lloc, la natura mateixa de les composicions, llur inspiració, vocabulari i llargada, semblaven als detractors de Le Blant un artifici purament literari -això sí, amb fórmules epigràfiques per una qüestió de moda- per ser recitat amb motiu de la dedicació d'un santuari o arran d'algunes festes litúrgiques, però sense necessitat d'ésser gravat enlloc; per últim, no veien la necessitat de gravar textos en un moment en què es vivia una davallada de la cultura, que passava a ser patrimoni d'una petita elit.

Lluny d'aquesta desconfiança en els epígrafs sense suport material, J. B. de Rossi duagué a terme, a final del segle passat, una tasca considerable d'anàlisi de l'epigrafia cristiana conservada únicament en els manuscrits, i incorporà els epígrafs d'aquests còdexs als seus reculls sobre les ins-

⁶ PIETRI, L. (1988): Pagina in pariete reserata: épigraphie et architecture religieuse, *La terza età dell'epigrafia* (a cura d'A. Donati), Faenza, (Epigrafia e Antichità 9), p. 137-157.

⁷ Per a una visió històrica en els estudis epigràfics al voltant d'aquest problema, consulteu MIRÓ, M. (1994): *Interrelació text-suport epigràfic: estat de la qüestió i metodologies* (tesi de llicenciatura inèdita), Barcelona, p. 125-130.

⁸ París, 1856.

⁹ Aquesta fou l'opinió de G. Boissier quan, a propòsit de diversos epigrammes, escrivia en el *Journal des Savants* de l'any 1890, p. 175: "Elles [les epigrammes] ne se trouvent plus sur les monuments et il est même assez douteux qu'elles y aient été jamais gravées. Il me paraît d'une saine critique de les laisser dans les oeuvres de leur auteur et de ne pas en grossir inutilement les recueils épigraphiques".

cripcions cristianes de Roma, gairebé d'una manera indiscriminada¹⁰.

A hores d'ara, la tendència hipercrítica negativa que hom constatava en la reacció contra Le Blant ha estat del tot abandonada. D'una banda, l'arqueologia ha fet sortir a la llum noves inscripcions que incrementen el nombre de *tituli* cristians, bàsicament destinats a la consagració de basíliques, conservats en pedra. De l'altra, els textos que es presenten en la tradició manuscrita com a *tituli* han estat l'objecte de nous estudis segons criteris interns i externs, i hom ha arribat a la conclusió que el caràcter epigràfic d'aquests textos no pot ser, per a la major part d'ells, posat en dubte. Però, paradoxalment, o potser com una conseqüència lògica *-extrema se tangunt-*, la reivindicació de l'epigrafia de tradició manuscrita desemboca, no poques vegades, en una sobrevaloració d'aquesta. En efecte, sovint s'accepta tot i s'incorporen als *corpora* epigràfics, una mica com ja havia fet De Rossi, tots els epígrafs conservats per la tradició manuscrita dels originals dels quals mai no s'ha tingut una constància real d'existència, com si en realitat es tractés només d'inscripcions desaparegudes. I d'aquesta manera s'esborren del tot els límits entre literatura i epigrafia, i ni tan sols es planteja la possibilitat d'una literatura que revesteix forma d'epígraf sense que mai no arribi a gravar-se en un suport dur.

A partir dels anys vuitanta, però, les posicions se suavitzen i irromp amb força a Anglaterra, Alemanya, Itàlia i Espanya un interès per la rica

¹⁰ DE ROSSI, J. B. (1861): *Inscriptiones Christianae Urbis Romae septimo saeculo antiquiores* (= *ICVR*), vol. I, Roma, i DE ROSSI, J. B. (1888): *Inscriptiones Christianae Urbis Romae septimo saeculo antiquiores* (= *ICVR*), vol. II, Roma. L'edició crítica dels *codices epigraphici* dels segles VII al XV s'inclou en la primera part d'aquest segon volum, encapçalada per un *Prooemium* (p. V-LXIX) on valora la importància dels *tituli metrici* tant literaris com epigràfics, com també dels de transmissió exclusivament manuscrita.

història de l'epigrafia manuscrita¹¹ i per la seva justa i adequada valoració. A la hipercrítica positiva o negativa segueix la crítica moderada i científica que no sempre, però, aconsegueix imposar-se, a causa, fonamentalment, d'un respecte poruc envers les *auctoritates* i a una cautela que sovint és excessiva. En una paraula, s'accepten les conclusions dels principals estudiosos del segle passat o de començament d'aquest segle i es perpetuen així una sèrie de teories no sempre provades que, o bé no són certes, o, en qual-sevol cas, poden ser matisades, revisades i enriquides amb noves aportacions.

Com a principis metodològics obvis però sovint oblidats que han de regir tota recerca que hom vulgui fer en aquest camp, podem establir les següents idees, amb el benentès que només ens interessa ara l'epigrafia mètrica de transmissió exclusivament manuscrita:

a) Un epígraf mètric de transmissió exclusivament manuscrita pot ser una inscripció perduda, però pot ser també una obra literària que revesteix formulari epigràfic sense que mai no hagi estat gravada sobre suport dur.

b) Esbrinar si aquest text és merament literari o si té un caràcter monumental gràfic evident és una tasca absolutament necessària, per tal

¹¹ Dins de l'àmbit de l'epigrafia hispànica, fou especialment important la insistència amb què aquest tema va ser tractat en la taula rodona internacional del CNRS sobre *Épigraphie Hispanique. Problèmes de méthode et d'édition* que se celebrà a Bordeus el mes de desembre de 1981 (vegeu *Actes*, París, 1984, i especialment les contribucions de MAYER, M.: Epigrafia hispànica y transmisión literaria con especial atención a la tradición manuscrita, p. 35-54; DONATI, A.: Una silloge manoscritta di iscrizioni romane della Spagna del XVII secolo, p. 58-60; FABRE, G.: Accursius, Hübner et l'épigraphie de Conimbriga, p. 61-67, i BONNEVILLE, J.N.: À propos de l'exploitation des livres anciens par E. Hübner: Las "Antigüedades" de Ambrosio de Morales (1575), p. 68-80). Una mostra evident de l'interès creixent per l'epigrafia manuscrita i la seva correcta valoració són dos col·loquis internacionals íntimament relacionats amb aquest tema, celebrats, respectivament, el 1990 i el 1992. Es tracta, d'una banda, d'*Antonio Agustín and the Classical Culture of his Time*, organitzat pel Warburg Institute a Londres, i, de l'altra, de *Ciriaco de Ancona*, que tingué lloc a la seva ciutat natal amb motiu del seu cinquè centenari. La revisió de manuscrits aparentment ben coneguts i estudiats han introduït nous elements de contrast i estudi, així com precisions importants no tingudes en compte per la tradició anterior. Clars exemples del que acabem de dir són, entre altres, els treballs de GIMENO, H. i J. VILELLA (1988): *Manuscrito del siglo XVIII con inscripciones romanas: autor y cronología del manuscrito 9-3932 de la Real Academia de la Historia, Faventia*, 10, 1/2, p. 117-141; MAYER, M. (1977): *Notas sobre epigrafia romana barcelonesa (manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona)*, *XVI Congreso Nacional de Arqueología*, (Vitòria, 1975), Saragossa, p. 889-898; MAYER, M. (1980): *La Crònica de Pujades i l'epigrafia de Mataró, Faventia*, 2/2, p. 101-107, i CASANOVAS, J., H. GIMENO i J. VELAZA (1994): *Inscripciones latinas, ibéricas y hebreas en un manuscrito del Archivo Histórico Nacional (Sección Estado, legajo 2921), Saguntum*, 27, p. 217-227.

com d'ella en depenen, en gran manera, aspectes tan importants com la correcta valoració de la fiabilitat del document, l'anàlisi del seu context o dels seus successius contextos culturals, la seva datació, etc.

Per atènyer aquest darrer objectiu, cal dur a terme un estudi acurat que prevegi, entre d'altres punts, l'estudi crític, en la mesura de les nostres possibilitats, del suport de la inscripció, en cas que n'existeixi reproducció; l'anàlisi interna del text (llengua, natura de les composicions, mètrica, al·lusions de *realia*, formulari...); la possibilitat d'una seriació, sia en relació amb altres epígrafs de la mateixa *sylloge* o d'altres, contemporànies o no; sia per comparació amb altres inscripcions que s'han conservat realment; sia en un conjunt de poemes literaris d'autors de l'època, etc. La revisió del manuscrit, tant de la seva paleografia i datació com de la seva història i context sociocultural, i l'estudi de les fases successives de transmissió completaran la visió que hom pugui tenir dels textos que s'hi contenen. Insistim, bàsicament, en la necessitat d'una tasca comparativa capaç d'esborrar les fronteres relatives existents entre un *carmen* i un altre; un text perdut i un de conservat; un manuscrit i un altre, i, fins i tot, una època i una altra; un lloc i un altre. Per tal com la datació, en funció de l'absència de context arqueològic, és, en principi, incerta, només una aproximació general, interdisciplinària, sense límits preestablerts d'espai i de temps, i, fonamentalment, sense idees preconcebudes, pot ajudar a treure'n l'entrellat, i a situar, per tant, correctament, el document en qüestió.

És això el que pretenem fer avui amb els epitafis mètrics cristians en honor de bisbes de Tarragona continguts en l'*Anthologia Hispana*, en el marc d'un projecte més ambiciós que inclou la resta de *tituli metrici* d'aquesta *sylloge*, així com altres *carmina* hispans interpretats com a epigràfics i transmesos només per tradició manuscrita¹². Tractarem d'obrir una sèrie d'interrogants sobre opinions i plantejaments més o menys acceptats que poden ser qüestionats i que hauran de ser revisats en un futur immediat.

Amb el nom d'*Anthologia Hispana* es coneix, des de J. B. de Rossi, un conjunt de *carmina* continguts en els 32 primers folis del *Codex*

¹² Tots aquests estudis són el fruit del recull i revisió dels *Carmina Latina Epigraphica* d'Hispania que estem portant a terme a fi i efecte de fer-ne una nova edició que actualitzi el *corpus* de J. Vives i el de S. Mariner, treball que constitueix la tasca fonamental de la nostra tesi doctoral dirigida pel Dr. Marc Mayer, de la Universitat de Barcelona.

Parisinus Latinus 8093¹³, manuscrit descrit, a petició del mateix De Rossi, per L. Delisle, que li assignà nacionalitat hispana i el datà en el segle VIII. Entre aquests poemes, destaca una sèrie d'epitafis en honor a bisbes i altres personalitats eclesiàstiques que visqueren majoritàriament en el segle VI i que se'ns conserven en els folis 15v-16v de l'antologia. Volem detenir-nos ara en els *elogia* dedicats a *Ioannes*, bisbe de Tarragona entre 469/470-519/520, i a *Sergius*, que exercí el pontificat en aquesta seu entre 519/520 i 554/555.

Presentem, a continuació, la lectura d'aquests dos textos mètrics, segons la darrera edició, feta per G. Alföldy¹⁴:

RIT 938

TE IOANNE(M) TARRACO COLVIT MIRIFICV(M) VATEM
 TVOSQ(VE) IN HOC LOCO IN PACE CO(N)DIDIT ARTVS.
 IN TE LIBRA MOR(V)M, IN TE MODESTIA TENVIT REGNVM
 NITENS ELOQVIO MITISSIMVS POLLEBAS IN CORDE
 5 GERENS CVRAM PAVPER(VM), PIETATE PR(A)EDITVS
 AMPLA.
 SCS NAMQ(VE) VITA, FIDE MAGNIFICENT<I>VS IPSE
 [AP]PARVISTI CVNCTIS PERGENS AD PR(A)EMIA XPI.
 TVVM NEMPE NOMEN TVAMQ(VE) DVLCISSIMA(M)
 MENTE(M)
 LAVDABVNT POSTERI, NV(M)QVAM ABOLEND A P(ER)
 (A)EVV(M)

¹³ Conservat avui a la Biblioteca Nacional de París, havia estat primer a la Biblioteca Colbertina (n. 1512), passant després a la Biblioteca Reial (n. 4081.3.3). Per a un estudi codicològic dels trenta-vuit primers folis, en escriptura visigòtica, hom pot llegir l'article de VENDRELL PEÑARANDA, M. (1992): Estudio de los códices de la Biblioteca Nacional de París, ms. 8093, y de la Biblioteca Universitaria de Leiden, ms. Voss. F 111, *Helmantica*, XLIII 130-131, p. 147-201. Aquesta descripció codicològica supera amb escreix les anteriors de DE ROSSI: *ICVR*, citat, vol. II, p. 292-293, i de VOLLMER, F. (1905): *Monumenta Germaniae historica. Auct. Ant.*, 14, Berlin, p. XIX-XX, però gairebé no té en compte els aspectes paleogràfics. Sobre la secció hispana del *Par. Lat.* 8903, vegeu també HÜBNER, E. (1900): *Inscriptiones Hispaniae christianae. Supplementum (=IHC)*, Berlin, p. V-VII; VIVES, J. (1969): *Inscriptiones cristianas de la España romana y visigoda (=ICERV)*, Barcelona, p. 80, i GIL, J. (1976): *Epigraphica, Cuadernos de Filología Clásica*, 11, p. 565.

¹⁴ *Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlin, 1975, (Madrider Forschungen, 10.), núm. 938 i 939, respectivament. Les lectures de G. Alföldy presenten poques variants respecte a les edicions anteriors d'aquests *carmina*.

- 10 MERITA PR(A)ECONIIS ADTOLLVNT FACTA P(ER) SCLIS.
DENIS (A)EQVO LIBRAM<INE MINVAN>TIBVS LVSTRIS
RECTOR DOCTOR(QVE) PR(A)EFVISTI MONACIS ET POPV-
LIS
OCTIENS DENOS VITA P(ER)AGENS FELICITER ANNOS¹⁵.

RIT 939

- SOLLERS MAGNANIMVS PIVS INGENIO CATO
HIC QVIESCIT IN TVMVLO SERGI(V)S PONTIFEX SCS
QVI SACRI LABENTIA RESTAVRANS CVLMINA TEMPLI
HAVD PROCVL AB VRBE CONSTRVXIT CENOBIVM SCIS
5 [HVNC] PAVPERES PATREM, HVNC TVTOREM HAB<V>ERE
PVPILLI,
VIDV<I>S SOLAMEN, CÁPITIBIS (sic) PRETIVM,
ESVRIEN<TIBV>S REPPERIT ALIMENTVM.
PROFLVVS IN LACRIMIS DEPVLT CONTAGIA CARNIS,
CVNCTIS CARISSIMVS, EXVBERANTI GRATIA POLLENS,
10 PARCVS IN ABVNDANTIA, LOCVPLEX EGENTIBVS VIXIT
SEPTIES DENOS PR(A)ESENTIS (A)EVI PERAGENS ANNOS;
TRIA SACER, PONTIFEX PARITERQ(VE) SEPTENA

¹⁵ Sobre aquest epígraf, a més de les apreciacions de G. Alföldy (*Die römischen...*, citat, p. 412-413), i de les anteriors edicions (DE ROSSI, *ICVR*, citat, vol. II, p. 294, núm. 3; BÜCHELER, F. (1895): *Carmina Latina epigraphica*, vol. I, Leipzig, núm. 699; HÜBNER, E., *IHC*, citat, núm. 412; DIEHL, E. (1925-1931): *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres (=ILCV)*, Berlín, núm. 1090; VIVES, *ICERV*, citat, núm. 277), vegeu FITA, F. (1900): Epigrafia cristiana de España. Nueva obra de Hübner. Epitafios de San Victoriano Abad, Juan y Sergio arzobispos de Tarragona, y Justiniano obispo de Valencia, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 37, p. 491-524, especialment p. 514-517; FITA, F. (1903): Inscripciones visigóticas y hebreas de Tarragona, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 43, p. 455, núm. 1, i VIVES, J. (1937/1940): La necrópolis romano-cristiana de Tarragona. Su datación, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 13, p. 51 i següents. Consulteu MORERA I LLAURADÓ, E. (1897): *Tarragona cristiana*, vol. I, Tarragona, p. 158 i següents, i ara també, en l'espera de la publicació del volum corresponent a Hispània de la *Prosopographie Chrétienne du Bas-Empire*, MUÑOZ MELGAR, A. (1994): Estat de la qüestió de l'estudi dels primers segles de cristianisme a Tarragona, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/2, p. 413-432, especialment p. 431.

RELIGIOSAE VIT(A)E EXPLEVIT TEMPOR<E> LVSTRA¹⁶.

En la línia de les indicacions metodològiques més amunt assenyalades, el nostre objectiu serà, avui, esbrinar si, amb la tradició manuscrita com a únic testimoni però ajudant-nos de la tasca comparativa a la qual al·ludíem abans, és possible acceptar l'existència d'un original antic d'aquestes inscripcions, original que els estudiosos situen unànimement en el segle VI basant-se en un fet exclusivament de *realia* (l'època de vida i, per tant, d'exercici de ministeri dels personatges als quals van dedicats aquests epitafis). Repetim que atorgar caràcter epigràfic a aquests *carmina* té unes conseqüències que van més enllà de la seva inclusió o no en els reculls d'epigrafia i que tenen a veure amb la correcta valoració dels documents i de llur importància per a la història i per a la cultura literària d'un moment determinat.

Les nostres sospites parteixen, com gairebé tot, d'una intuïció. Quan hom llegeix aquests *elogia* de l'*Anthologia* hom s'adona del seu caràcter excessivament culte, emfàtic, literari, i d'un cert "perfum modern"¹⁷. És veritat que l'arqueologia de *Tarraco* i el seu territori ens ha proporcionat i segueix proporcionant-nos nombrosos i riquíssims documents epigràfics mètrics que constitueixen, sens dubte, una font de primera mà indispensable, entre altres coses, per a l'estudi de la composició social i de la cultura literària dels seus pobladors. És cert també que un lloc de preferència entre aquests documents és ocupat pels *carmina Latina epigraphica* tardans, que cal situar, després de la tan debatuda crisi del segle III, en el possible context d'una monumentalització, majoritàriament cristiana, que marca amb

¹⁶ Vegeu ALFÖLDY, *Die römischen...*, citat, p. 413-414. Anteriorment havien editat l'epígraf DE ROSSI, *ICVR*, citat, vol. II, p. 294, núm. 2; HÜBNER, *IHC*, citat, núm. 413; DIEHL, *ILCV*, citat, núm. 1091; VIVES, *ICERV*, citat, núm. 278. Vegeu també FITA, *Epigrafia cristiana de España...*, citat, p. 510-511; FITA, *Inscripciones visigóticas y hebreas...*, citat, p. 456, núm. 2; VIVES, J. (1933): Una inscripció històrica dels màrtirs de Tarragona, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 9, p. 248; VIVES, *La necrópolis romano-cristiana...*, citat, p. 52 i següents. Consulteu també MORERA I LLAURADÓ, *Tarragona cristiana*, citat, p. 166 i següents; PUIG I CADAFALCH, J. (1909): *L'arquitectura romànica a Catalunya*, vol. I, Barcelona, p. 302; SERRA VILARÓ, J. (1936): *Fructuós, Auguri i Eulogi, màrtirs sants de Tarragona*, Tarragona, p. 59; PALOL, P. de (1953): *Tarraco hispanovisigoda*, Tarragona, p. 97 i següents, i ara també MUÑOZ MELGAR, *Estat de la qüestió...*, citat, p. 429 i 431.

¹⁷ L'expressió, que ens sembla, aplicada als nostres *tituli*, especialment indicada, fou emprada per Ch. Giraud en el seu estudi *Les Tables de Salpensa et de Malaga*, París, 1856², p. 12, a propòsit de *CIL* II 761, una de les inscripcions del temple d'Alcàntara.

un nou caràcter la ciutat, i li deixa una empremta del tot diversa des de la seva mateixa concepció. Però no menys cert és el caràcter insòlit d'aquests epitafis en el conjunt de l'epigrafia cristiana conservada d'aquesta regió i, ben mirat, en el conjunt dels *carmina* cristians hispans d'aquesta època.

L'existència històrica dels personatges al·ludits en aquests dos epitafis és cosa del tot provada¹⁸. *Iohannes* presideix, com a metropolità, el concili de Tarragona, celebrat el 6 de novembre del 516 i redacta les seves actes, i és el primer bisbe esmentat dels deu que les subscriuen¹⁹. També presideix el concili de Girona, que tingué lloc el 8 de juny del 517, i hom l'anomena novament el primer en la llista dels set bisbes que signen les actes²⁰. *Sergius* fou el successor immediat en la seu episcopal de Tarragona del metropolità Joan i presidí els concilis provincials de Barcelona²¹ de l'any 540 i de Lleida²² de l'any 546.

Ara bé, foren compostos els epitafis d'aquests dos bisbes durant el segle VI a fi i efecte de ser gravats en els seus sepulcres com a inscripcions funeràries laudatòries? És a dir, es tracta de *tituli honorari post mortem positi*, com afirmen tots els seus editors? Sincerament, creiem que és molt possible que no. I és això el que intentarem formular com a hipòtesi en les pàgines que segueixen. Per a simplificar el nostre raonament i per motius bàsicament d'espai, hem cregut convenient fer una síntesi de la nostra exposició en cinc apartats, que, estudiats en conjunt i desenvolupats *in extenso*, permeten comprendre fins a quin punt es fa absolutament necessària una revisió de plantejaments en l'estudi de l'epigrafia mètrica tardana i cristiana de transmissió únicament manuscrita.

¹⁸ Vegeu KAMPERS, G. (1979): *Personengeschichtliche Studien zum Westgotenreich in Spanien*, Munic, p. 35, núm. 102 (per a *Iohannes*), i p. 35, núm. 103 (per a *Sergius*).

¹⁹ MARTÍNEZ DÍEZ, G.; RODRÍGUEZ F. (1984): *La Colección Canónica Hispana. Vol. IV: Concilios Galos. Concilios Hispanos, primera parte*, Madrid; vegeu *Conc. Tarrac.* (516), p. 280, l. 140-141.

²⁰ MARTÍNEZ i RODRÍGUEZ, *La Colección...*, citat; vegeu *Conc. Gerund.* (517), p. 290, l. 92.

²¹ MIGNE: *PL LXXXIV*, c. 607. Per a glossar la personalitat del bisbe Sergi, vegeu també *Epistola s. Iusti Urgellensis ad Sergium papam*, MIGNE: *PL LXVII*, c. 961-962.

²² MARTÍNEZ i RODRÍGUEZ, *La Colección...*, citat, vegeu *Conc. Ilerd.* (546), p. 309, l. 169-171. Sobre aquest concili provincial, hom pot consultar ara YEGUAS I GASSÓ, J. (1994): El concili provincial visigòtic de Lleida en el 546, *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67/2, p. 525-525.

- 1. Context arqueològic i cultural

L'absència d'indicis materials de l'existència d'un context arqueològic al qual s'adeqüin aquestes inscripcions no és una prova suficient per demostrar que els textos reproduïts en els manuscrits no hagin estat mai gravats però, en qualsevol cas, pot permetre qüestionar la seva materialitat i no hauria de constituir mai un pretext sobre el qual, sense altres proves que ho corroborin, hom pugui argumentar tota una activitat edilícia i monàstica a la ciutat de Tarragona durant el segle VI. Sovint, per exemple, s'al·ludeix a l'epitafi de Sergi per documentar la restauració d'un temple d'aquesta època per part del bisbe i hom diu que podria tractar-se de la basílica de la necròpoli paleocristiana. Així mateix, s'afirma la construcció d'un cenobi. En realitat, però, ara per ara, no hi ha cap indici arqueològic que ho pugui fonamentar. En efecte, el procés segons el qual Tarragona va substituir les zones de prestigi pagà per àmbits administratius i culturals cristians a partir del segle V²³ és un fet que es dedueix per testimonis bàsicament literaris, però manca la corroboració d'aquestes dades per l'arqueologia. Les dues construccions basilicals, la situada a la necròpoli i la de l'amfiteatre, presenten encara nombrosos dubtes als ulls dels investigadors.

Dubtés també és el context cultural en què aquests epitafis haurien estat creats²⁴. Malgrat la certa expansió cultural de la Hispània visigòtica i especialment de Toledo, no hem d'oblidar que aquests *tituli metrici* hispans de tradició manuscrita, si s'accepta la datació proposada, apareixerien majoritàriament al voltant dels segles VI-VII, temps durant el qual s'observa, a la resta de l'Imperi, una desaparició o, si més no, una important minva d'aquest tipus de documents.

- 2. Natura de les composicions: anàlisi del text i del seu contingut
- La natura mateixa de les composicions, llur inspiració, vocabulari i

²³ Vegeu GARCÍA MORENO, L. A. (1977-1978): La cristianización de la topografía de las ciudades de la Península Ibérica durante la Antigüedad Tardía, *Archivo Español de Arqueología*, L-LI, p. 311-321, i BARRAL, X. (1982): Transformacions de la topografia urbana a la Hispània Cristiana durant l'antiguitat tardana, *II Reunió d'Arqueologia Paleocristiana Hispànica* (Montserrat 1978), Barcelona, p. 105-132.

²⁴ Vegeu DÍAZ Y DÍAZ, M. C. (1971): Aspectos de la cultura literaria en la España visigótica, *Anales toledanos*, 3, p. 33-58, i VELÁZQUEZ, I. (1994): Ámbitos y ambientes de la cultura escrita en Hispania (s. VI): de Martín de Braga a Leandro de Sevilla, *Studia Ephemeridis Augustinianum*, 46, p. 329-351.

llargada fan pensar d'entrada en un artifici purament literari que revesteix fórmules epigràfiques per una qüestió, probablement, de moda, i que s'entén millor en un context cerimonial i, fins i tot, de regulació de l'any litúrgic que no pas gravat en una lacònica tomba cristiana del segle VI, per molt que aquesta conservi les restes d'una alta dignitat eclesiàstica²⁵. El mèrit literari d'aquests epígrafs de transmissió manuscrita és, en termes filològics, molt superior al dels que realment ens han arribat. Manllevem, sovint, expressions literals d'autors com Venanci Fortunat o Eugeni de Toledo²⁶, que, en canvi, no es troben en els originals antics de la mateixa època. D'altra banda, es tracta d'una poesia fonamentalment quantitativa i, en termes generals, correcta, quan el que s'imposa en els epígrafs conservats és la versificació rítmica o, com a molt, l'hexàmetre -i, en menor grau, el pentàmetre- que, per la coincidència d'ictus i accents, s'adaptava millor a la nova tècnica de versificació. Els epitafis tenen poques notícies històriques i la informació que contenen, no tan sols és genèrica i aplicable a la major part dels personatges atestats, sinó que sovint es podria titllar d'anacrònica o desfasada. En aquest sentit, és potser útil recordar que, per primer cop, es documenten en aquests epitafis bisbes amb una especial cura dels monestirs. Aquesta indicació, que és gairebé omnipresent en els epitafis mètrics conservats en l'*Anthologia Hispana*, no s'adequa a la realitat, car són poquíssims en aquest període els bisbes que hagin estat abats al mateix temps²⁷. L'activitat especial del bisbe com a fundador de monestirs és, doncs, rara, i en canvi, s'emmarcaria molt millor en un context medieval carolingi o, fins i tot, en els segles XI-XII.

• 3. La memòria dels bisbes

Amb aquest títol volem recordar un important estudi sobre la figura del bisbe a la Itàlia septentrional des dels orígens fins al segle X que pot

²⁵ Per a la mentalitat medieval, les tombes dels bisbes juguen un paper molt important a l'hora de marcar els *fasti episcopals* que constitueixen l'eix cronològic de la història de la ciutat. S'estableix un lligam particular entre les tombes dels bisbes i la memòria col·lectiva del poble. És en aquest context on cal situar les *Gesta episcoporum*, els elogis de bisbes i les llistes episcopals. Gran part de la documentació conservada només pot entendre's en el marc d'aquest culte als bisbes.

²⁶ Sobre aquests *loci similes* i *loci paralleli*, consulteu ara VELÁZQUEZ, J. (1995): *Tituli metrici de época visigoda y altomedievales: aproximación a sus tópicos y conexiones literarias, Actas del I Congreso nacional de latín medieval* (Lleó, 1-4 diciembre de 1993) (a cura de M. Pérez González), Lleó, p. 387-394.

²⁷ L'únic cas clar és, de fet, el de Martí de Braga.

proporcionar la clau per interpretar molts dels fenòmens d'àmbit episcopal documentats a Hispània²⁸. Per bé que de vegades les realitats històriques no són extrapolables d'un lloc a l'altre, l'anàlisi de la documentació epigràfica cristiana realment conservada a Hispània fa imaginable una situació semblant a la descrita en aquest treball per Jean-Charles Picard, i que podríem sintetitzar de la següent manera:

a) una primera fase que duraria aproximadament fins al 370 dC, on el record dels bisbes pràcticament no es guarda en funció de la relativa poca antiguitat de les seus episcopals;

b) una segona fase de desenvolupament d'aquesta memòria tributada als bisbes, que cal situar a l'antiguitat tardana, concretament des de la segona meitat del segle IV, i que, afeblint-se en el decurs del segle VI, esdevé del tot inexistent durant el segle VII. A grans trets, la documentació durant aquest període és abundant i coincideix amb l'expansió de la inhumació *ad sanctos*;

c) una tercera fase intermèdia durant la qual el silenci sobre els bisbes és gairebé absolut. Aquesta fase s'estén entre els segles VII i VIII;

d) una darrera fase molt ben documentada, que comença a les acaballes del segle VIII i que es caracteritza per l'aparició d'un nou model hagiogràfic, el del bisbe reformador, evolució que coincideix amb la inhumació dels bisbes en llur catedral i que culmina l'any 1000 amb una revolució en les pràctiques funeràries episcopals, car no seran pocs els bisbes que abandonaran la catedral per confiar als monjos llurs cossos i la cura de pregar per llurs ànimes.

Durant els segles carolingis es van, doncs, afirmant una sèrie de novetats aparegudes en el període precedent que no entrarien en contradicció amb les característiques internes dels epitafis de Joan i Sergi de Tarragona i que s'adirien millor amb la llengua i el contingut d'aquests.

• 4. Estudi comparatiu

Hem indicat fins a quin punt és útil l'estudi comparatiu d'aquests *elogia* sense realitat material conservada per poder jutjar la seva fiabilitat. La nostra tasca comparativa s'ha centrat, fonamentalment, en els següents punts: l'estudi de la resta d'epígrafs de l'*Anthologia Hispana*; l'anàlisi d'altres *tituli metrici* del segle VI de transmissió manuscrita; els *tituli*

²⁸ Ens estem referint a PICARD, J-CH. (1988): *Le souvenir des évêques. Sépultures, listes épiscopales et culte des évêques en Italie du Nord des origines au X siècle*, Roma (BEFAR 268).

metrici dels segle VI conservats gravats, i, finalment, els *carmina* literaris que revesteixen formulari epigràfic o que tenen la seva inspiració principal en el que podríem anomenar *genera epigraphica*.

Les característiques que hem assenyalat pels *tituli* de *Iohannes* i *Sergius* són igualment vàlides per la resta d'epitafis de l'*Anthologia*, i, especialment, pel de *Iustinianus*, bisbe de València²⁹ (527-548). Novament, estem davant una composició llarga, concretament de quinze versos, de caràcter culte i literari, que documenta una tasca edilícia evergètica i monàstica per part del bisbe. L'esment de *caelebs*, és a dir, de l'estat celibatari de Justinià, no s'explica gaire bé en el context del segle VI, i tampoc no sembla gaire clara l'acció d'aquest bisbe com a fundador de comunitats de verges consagrades i com a abat. Quelcom semblant podríem dir també dels dos *elogia* en honor de Victorià³⁰, que, segons la tradició, fou el primer abat del cenobi d'Assan. Un d'aquests epitafis ha estat atribuït a Venanci Fortunat. Emperò, no voldríem deixar d'assenyalar aquí que les notícies d'Assan es perden al segle VII i que fou precisament prop d'aquest monestir on fou creada al segle XI la important abadia benedictina de Sant Victorià d'Assan³¹.

²⁹ DE ROSSI, *ICVR*, citat, vol. II, p. 293, núm. 1; HÜBNER, *IHC*, citat, núm. 409; DIEHL, *ILCV*, citat, núm. 1092; VIVES, *ICERV*, citat, núm. 279. Sobre aquest text, vegeu també FITA, *Epigrafia cristiana de España...*, citat, p. 512-514; MATEU LLOPIS, F. (1949): *Las inscripciones del obispo Justiniano y la catedral visigótica de Valencia*, *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 24, p. 139-167; LLOBREGAT, E. (1977): *San Vicente Mártir y Justiniano de Valencia*, *Silos (Homenaje a Fray Justo Pérez de Urbel)*, 2, p. 7-18, i recentment CORELL, J. i F. GRAU (1995): L'epitafi de Justinià, bisbe de València (ca. 493-548), *Analeccta Sacra Tarraconensia*, 68, p. 5-19, que no posen en dubte l'existència d'un original antic d'aquest epitafi, tot i que indiquen que aquest degué desaparèixer ben aviat.

³⁰ DE ROSSI, *ICVR*, citat, vol. II, p. 294, núm. 4 i 4a; HÜBNER, *IHC*, citat, núm. 389-390; DIEHL, *ILCV*, citat, núm. 1646; VIVES, *ICERV*, citat, núm. 283-284. Sobre aquest text, vegeu també FITA, *Epigrafia cristiana de España...*, citat, p. 500-507. En data més recent, consulteu, sobre el monestir d'Assan, el treball de FORTACÍN PIEDRAFITA, J. (1983): *La donación del diácono Vicente al monasterio de Asán y su posterior testamento como obispo de Huesca en el siglo VI. Precisiones críticas para la fijación del texto*, *Cuadernos de Historia J. Zurita*, 47-48, p. 7-70.

³¹ El nou cenobi pretengué ésser el continuador del vell de Sant Martí d'Assan. Sota Ramir I (1035-1063) esdevingué monestir de propietat reial -*capella regis*-, i augmentà ràpidament el seu patrimoni. Amb Sanç Ramires i Pere I (1063-1104) es convertí en el més important monestir de Sobrarb i Ribagorça. La història del monestir està entorpidida per un conjunt de documents falsos creats pel monestir per alliberar-se del bisbat de Lleida, al qual estigué supeditat des del 1192 fins a l'any 1216. No podem descartar que el conjunt de poemes dedicats a glossar la figura de Victorià nasquessin amb motiu d'una *translatio* de les restes al nou cenobi o com a mitjà purament literari d'assegurar la continuïtat entre tots dos monestirs.

Curiosament, són els *carmina* de transmissió manuscrita i no els que s'han conservat aquells que presenten les característiques que hem assenyalat i que, en principi, podrien ser compartides per l'epigrafia pagana i cristiana. Dels onze *tituli metrici* del segle VI ressenyats per M. C. Díaz y Díaz³², quatre són de transmissió únicament manuscrita i els conservats tenen, en canvi, un caràcter indiscutiblement molt diferent dels que en aquestes pàgines són objecte d'estudi. Val a dir que, d'entre tots els conservats, l'únic que testimonia una cultura literària elaborada és el de *Comenciolus* de Cartagena, i ja el mateix Hübner advertí de les correccions i esmenes fetes a la pedra. Nosaltres, com donà a entendre J. Vives, creiem que el text actual no és l'original antic, sinó més aviat una restauració posterior total o parcial del text antic, en el supòsit que aquest hagués existit algun cop.

Idèntic problema plantegen els *tituli metrici* del segle VII. Els més elaborats es conserven exclusivament en els anomenats *codices epigraphici* i fonamentalment en el *Parisinus Latinus* 8093, és a dir, en l'*Anthologia Hispana*, i en el *Matritensis* 10029, més conegut amb el nom de "Códice de Azagra".

Enfront de la riquesa dels textos i de les al·lusions literàries dels *carmina* de transmissió manuscrita, els epígrafs conservats no presenten un panorama desolador o decebedor, però, en conjunt, són més senzills, de menor extensió, caràcter rítmic i de formularis més estereotipats. Per no allargar-nos massa, apel·larem als testimonis de les dues inscripcions trobades a Gerena (Sevilla)³³, de les descobertes a la Plaza de la Almoina, a

³² Vegeu DÍAZ Y DÍAZ, M. C. (1958): *Index Scriptorum Latinorum Medii Aevi Hispanorum, Acta Salmanticensia*, XIII/1, p. 17 i 18. Aquests *tituli* són l'epitafi de Joan, bisbe de Tarragona (*ICERV* 277); els versos sobre la renovació de la basilica de València (*ICERV* 356); l'epitafi de Venància (*ICERV* 291); l'epitafi de Justinià, bisbe de València (*ICERV* 279); l'epitafi de Sirícia (*ICERV* 289); l'epitafi de Sefroni, bisbe d'Arcàvica (*ICERV* 276); l'epitafi de Sergi, bisbe de Tarragona (*ICERV* 278); l'epitafi de Victorià, abat del monestir d'Assan (*ICERV* 284); els versos de *Comenciolus* de la ciutat de Cartagena (*ICERV* 362); l'epitafi anònim i *suspectum* de Niebla (*IHC* 13*) i l'epitafi de l'abat Honori (*ICERV* 280).

³³ Vegeu CORREA, J. A.; PEREIRA, J. (1972): Sobre dos inscripciones halladas en Gerena (Sevilla), *Habis*, 3, p. 325-329.

València³⁴, i de les que, en general, documenten bisbes i altes dignitats eclesiàstiques³⁵. A la pregunta de si existí a l'època visigoda una epigrafia honorífica mètrica adreçada als bisbes d'Hispania o si es tracta simplement d'una creació literària, les inscripcions conservades ens permeten contestar de la següent manera: els bisbes que s'esmenten en l'epigrafia són testimoni del record que hom els tributava, però els *tituli* conservats són majoritàriament lacònics³⁶, sovint no són *carmina* i, quan ho són, no són comparables, ni en llengua ni en contingut, amb els *tituli* que conserven les antologies epigràfiques. Aquests darrers són clarament literaris, i s'insereixen en una tradició ben definida que, amb figures tan cabdals com Venanci Fortunat, Eugeni de Toledo o Beda, va fer de la literatura un mirall de l'epigrafia, generant una gran quantitat de *carmina* que revesteixen formulari epigràfic bo i no havent estat mai gravats.

• 5. L'anàlisi dels *codices epigraphici*

En aquest estat de coses, es fa del tot obligada una revisió dels *codices* que contenen aquests *tituli metrici* i que, com hem vist, són el seu únic vehicle de transmissió. Hem dit més amunt que les descripcions que hom ha fet d'aquests manuscrits són més aviat parcials i, en general, centrades només en les característiques codicològiques. Una anàlisi de la paleografia i, sobretot, un estudi comparatiu donarà lloc a modificacions importants que afecten de manera directa no només la cronologia sinó l'estudi dels possibles centres d'emanació d'aquestes antologies. Ja J. B. de Rossi posà de manifest que la lletra dels 32 primers folis del *Codex Parisinus Latinus*

³⁴ Vegeu ara ALFÖLDY, G. *et alii* (1995): *Corpus Inscriptionum Latinarum* II²/14, fasc. 1, Berlín, núm. 14,90 i 14,92. Aquestes dues inscripcions són fonamentals com a documents per a la història de València. La primera, trobada l'any 1905, pot documentar una tasca edilícia important durant el segle VII, per tal com al·ludeix a la restauració de la primitiva catedral de València i, segons J. Corell (CORELL, J. (1989-1990): *Inscripció del obispo Anesio*, atribuïda erròneament a Justiniano, *Saitabi*, XXXIX-XL, p. 63-72) cal atribuir-la al bisbe Anesi. Pel que fa a la segona, que aparegué l'any 1988, el seu caràcter fragmentari fa més difícil l'anàlisi, però, per la paleografia, sembla anterior. En qualsevol cas, es tracta d'un nou testimoni mètric tardà que enriqueix el panorama relativament pobre de la ciutat de València en aquest sentit.

³⁵ Són bàsicament les inscripcions de *Sefronius*, bisbe d'Arcàvica, i de l'abat *Honorius*, gravada en una roca de Fregenal, totes dues datades en el segle VI, i, per al segle VII, entre altres, la d'*Honoratus*, bisbe de Sevilla.

³⁶ Serveixen d'exemple l'epitafi del bisbe Tomàs de València (CORELL, J. (1994-1995): La inscripció del primer bisbe històricament conegut de València, *Estudis Castellonencs*, 6, p. 383-390), el d'Esteve d'*Illiberis* (ICERV 177) o el d'*Amator* d'*Oretum* (ICERV 263) ja en el segle VII.

8093 és molt semblant a la del *Codex Escorialensis* R.II.18³⁷, i no deixa de sorprendre que, malgrat aquest advertiment, encara manqui, a hores d'ara, un estudi comparatiu entre aquests dos manuscrits i, especialment, entre l'*Anthologia Hispana* i el *Matritensis* 10029³⁸. D'altra banda, una característica que es repeteix en aquests reculls és la seva natura antològica i la intervenció de nombroses mans, cosa que dificulta enormement la datació però que s'adiria molt més amb un context carolingi o clarament medieval que amb un moment visigot. La transcripció a un únic manuscrit de *carmina* procedents de centres culturals molt diversos tradueix una mania compilatòria d'acord amb les directrius generals de la cultura carolíngia. No manca en aquests poemes el virtuosisme formal propi de la lírica medieval. A més, l'existència, tant en el "Códice de Azagra" com en l'*Anthologia Hispana*, de marques mètriques, neumes i anotacions marginals podria justificar llur utilització escolar.

Vist tot això, podem concloure dient que, si existiren *elogia* mètrics en honor de bisbes durant l'època d'esclat visigot, aquests degueren ésser molt diferents dels *carmina* conservats en l'*Anthologia Hispana*. El simple parangó de l'*elogium* de *Iustinianus*, bisbe de València, conservat a l'*Anthologia*, amb l'epitafi honorífic episcopal trobat a la Plaza de la Almoina l'any 1905 deixa, pensem, les coses ben clares. Un estudi filològic acurat acompanyat d'una anàlisi crítica del contingut permet, sense problemes, afirmar que es tracta de dos tipus molt diferents de *carmina*.

Per tots aquests motius i amb la cautela que exigeix aquest problema abans no s'hagi dut a terme una revisió acurada de cadascun dels aspec-

³⁷ Sobre aquest manuscrit, vegeu ANTOLÍN, G. (1913): *Catálogo de los códices latinos de la Real Biblioteca de El Escorial*, vol. III, Madrid, p. 481-487. Curiosament, aquest còdex, en l'inventari que conté dels llibres presents a la catedral d'Oviedo l'any 882, recull sota la rúbrica *Item ex opusculis poetarum* un conjunt de *carmina* que podrien perfectament ser una de les parts del "Códice de Azagra", manuscrit que guarda importants relacions, fins ara posades de manifest d'una manera molt superficial, amb la secció hispana del *Parisinus Latinus* 8093.

³⁸ Vegeu l'estudi codicològic de VENDRELL PEÑARANDA, M. (1979): Estudio del Códice de Azagra, Biblioteca Nacional de Madrid, ms. 10029, *Revista de Archivos Bibliotecas y Museos*, LXXXII/4, p. 655-705, que, malgrat indicar algunes coincidències entre aquest manuscrit i l'*Anthologia Hispana*, semblances que afecten tant la tria dels autors que s'hi recullen com aspectes codicològics, com també la possible funcionalitat i destinataris d'aquests florilegis, en cap moment no planteja la necessitat de revisar la cronologia proposada pels 32 primers folis del *Parisinus Latinus* 8093.

tes que aquí només hem apuntat, voldríem postular la inexistència en el segle VI d'un suport monumental per a aquestes inscripcions. Els textos, o bé no foren gravats mai, o bé patiren importants retocs en època carolíngia, però tots els indicis ens porten a afirmar que el seu "esperit" respon més aviat a un context cultural clarament medieval que pretén perpetuar la memòria dels bisbes amb finalitats litúrgiques i de culte, i que es proposa tornar a les altes dignitats eclesiàstiques un vigor superior al que varen tenir realment, atribuint-los activitats pastorals i obres civils d'una envergadura que supera els límits de les possibilitats històriques i que sovint és anacrònica. Tal com ens arriben per tradició manuscrita, els *elogia* de *Iohannes* i de *Sergius*, bisbes de Tarragona, de cap manera poden transmetre uns originals antics del segle VI i, si algun cop varen estar gravats, aquesta no era sens dubte la finalitat perquè havien estat creats, per tal com són un exemple evident d'una literatura vestida d'epigrafia que convindria entendre en el context d'una tradició culta ben definida, amb figures tan representatives com Venanci Fortunat, Eugeni de Toledo, Beda o Paulí de Nola, autors per a les obres dels quals ningú no demana un número en els *corpora* epigràfics.